

The texts of Belarusian riddles show the dependence of the intonation structure and stylistic features of the folk text. The interrogative riddles have greater humorous potential compared to narrative texts of the riddles. By introducing the question into the text of the riddle, it is possible to use a play on words, which leads to a more expressive riddle. Many interrogative riddles not only measure the intelligence and resourcefulness of the audience, but also the sense of humor of the guessers. Some interrogative riddles is based on the homonymy and homophony of language. In many interrogative riddles the focus is on ambiguity based on the use of subtextual information.

УДК 811.161.3'42'367.332:398.91(=161.3)

Н. П. ЦІМАШЭНКА

г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”

БЕЛАРУСКІЯ ПАРЭМІІ СА СТРУКТУРАЙ ПРОСТАГА СКАЗА

У артыкуле разглядаюцца беларускія прыказкі і прымаўкі, якія па сваёй структуры суадносяцца з простымі двухсастаўнымі і аднасастаўнымі сказамі, праводзіцца класіфікацыйны аналіз такіх сінтаксічных канструкцый. Кожная парэмія падаецца як самастойная сінтаксічная адзінка са сваёй структурнай арганізацыяй і асаблівасцямі сінтаксічнага характару.

Старадаўняя мудрасць і душа беларускага народа ўвасабляецца ў прыказках і прымаўках. Гэтыя кароткія выслоўі – своеасаблівая энцыклапедыя жыцця народа ў розныя гістарычныя эпохі. Усе тэмы і пытанні, звязаныя з побытам чалавека, знайшлі адлюстраванне ў гэтым фальклорным жанры: *На ўсё знойдзецца прыказка* [1, с. 160]; *У прыказцы – праўда святая* [1, с. 163]. Беларускія прыказкі і прымаўкі ўражваюць адначасова і сваёй лаканічнасцю, і глыбінёй зместу. Агульная асаблівасць парэмічных канструкцый у тым, што яны не маюць канкрэтнага адрасата, дзякуючы чаму могуць адносіцца да кожнага без выключэння. Менавіта гэтая рыса забяспечвае парэміям шырокае ўжыванне.

Беларускія парэмічныя канструкцыі маюць структуру сказа – як простага, так і складанага. Сярод простых сказаў найбольш частотнымі з’яўляюцца двухсастаўныя прыказкі і прымаўкі: *Сказанага слова ніхто за хвост не зловіць* [1, с. 162]; *Ціхая свіння глыбока капае* [1, с. 323]. Парэмічныя пабудовы са структурай простага аднасастаўнага сказа таксама пашыраны ў народным маўленні: *Дроў у лес не возяць* [1, с. 183]; *Вар’яту не давай нажа ў рукі* [1, с. 195]. Своеасаблівую цікавасць уяўляе аналіз семантыка-сінтаксічных асаблівасцей такіх сінтаксічных канструкцый. Такім чынам, прадметам нашага даследавання выступае просты сказ, аб’ектам – яго рэалізацыя ў структуры беларускай парэміі. Мэтай нашай працы з’яўляецца выяўленне семантыка-сінтаксічных асаблівасцей беларускіх прыказак і прымавак са структурай простага сказа. Намі разгледжана больш за 1700 двухсастаўных і аднасастаўных прыказак і прымавак.

Кожная парэмічная канструкцыя, што прадстаўлена простым двухсастаўным сказам, мае структурную схему, якая з’яўляецца граматычнай формулай такога сказа. Пад структурнай схемай разумеецца “адцягнены ўзор, які складаецца з мінімуму кампанентаў, неабходных для пабудовы сказа” [2, с. 100]. У структурны мінімум двухсастаўнага сказа, як правіла, уключаюцца кампаненты, якія арганізуюць яго прэдыкатыўнае ядро (дзеянік і выказнік). Безумоўна, самай прадуктыўнай схемай для рэалізацыі двухсастаўных канструкцый з’яўляецца спалучэнне дзейніка, выражанага назоўнікам у форме назоўнага склону, і выказніка, выражанага спрагальнай формай дзеяслова (N1–Vf): *Гушча дзяцей не разганяе* [1, с. 62]; *Кожная птушка гняздо сваё ведае* [1, с. 82]; *Сведкі вочы колюць* [1, с. 162]. Акрамя таго, высокачастотнымі ў двухсастаўных парэмічных канструкцыях з’яўляюцца наступныя структурныя мадэлі: 1) N1–N1, калі дзейнік і выказнік выражаны назоўнікамі ў назоўным склоне: *На фашыста і вярхоўка – зброя* [1, с. 56]; *Новыя парадкі – пятля ды падаткі* [1, с. 56]; *Хлеб ды вада – батрацкая яда* [1, с. 72]; 2) Inf–Inf, калі дзейнік і выказнік выражаны інфінітывамі: *Дзень пражыць – фашыста ўлажыць* [1, с. 54]; *З ваўкамі жыць – па-воўчаму выць* [1, с. 75]; *Хату зрабіць – не скрынку збіць* [1, с. 118]; 3) N1–Adj, калі дзейнік выражаны назоўнікам у форме назоўнага склону, а выказнік – прыметнікам у форме назоўнага склону: *Багаты брат беднаму брату не рад* [1, с. 59]; *На службе хлеб смачны, але не спажытны* [1, с. 67]; *Чужая яечня не вечна* [1, с. 73]; 4) N1–VfInf, калі дзейнік выражаны

назоўнікам у форме назоўнага склону, а выказнік – спалучэннем спрагальнай формы дзеяслова ў ролі звязкі з інфінітывам у ролі выказальнага слова (састаўны дзеяслоўны выказнік): *Багаты з бедным таварышаваць не ўмее* [1, с. 59]; *І самыя нягоднікі ўмеюць божжацца* [1, с. 311]; 5) N1–Part, калі дзейнік выражаны назоўнікам у форме назоўнага склону, а выказнік – дзеепрыметнікам у форме назоўнага склону: *Чужая старана тугою арана, слёзкамi засявана* [1, с. 84]; *Да чыстай крыніцы сцежка ўтоптана* [1, с. 198]; *Дурному закон не пісаны* [1, с. 267]; 6) N1–N2-6, калі дзейнік выражаны назоўнікам у форме назоўнага склону, а выказнік – назоўнікам у форме ўскоснага склону: *Ласка панская толькі да парога* [1, с. 66]; *У чужым баку вочы на кулаку* [1, с. 84]; *Галоднай курыцы проса на думцы* [1, с. 196].

У адзінкавых выпадках сярод беларускіх прыказак і прымавак можна сустрэць сказы з наступнымі структурнымі схемамі: 1) N1–Adv, калі дзейнік выражаны назоўнікам у форме назоўнага склону, а выказнік – прыслоўем: *За морам валы дарам* [1, с. 81]; 2) N1–VfN1(5), калі дзейнік выражаны назоўнікам у форме назоўнага склону, а выказнік – спалучэннем спрагальнай формы дзеяслова ў ролі звязкі з прыметнікам у ролі выказальнага слова (састаўны іменны выказнік): *Людзям часам і мурашка здаецца за каня* [1, с. 217]; *Брахня брахнёю астанецца* [1, с. 295]; 3) Inf–N1, калі дзейнік выражаны інфінітывам, а выказнік – назоўнікам у форме назоўнага склону: *За бацькава сварыцца – і смех і грэх* [1, с. 133]. Неабходна дадаць, што сустракаюцца такія сінтаксічныя канструкцыі, дзе ў структурнай схеме паміж дзейнікамі і выказнікамі знаходзіцца адмоўе НЕ, часціца ГЭТА і інш.: *Багаты беднаму не сябра* [1, с. 59]; *Адзін дуб у полі – гэта не лес* [1, с. 182]. Акрамя таго, даволі часта ў склад іменнага выказніка ўваходзіць кампаратыўная канструкцыя, што тлумачыцца экстралінгвістычнымі фактарамі: народ для характарыстыкі пэўнай з’явы або чалавека актыўна ўжываў і ўжывае параўнанні, пры дапамозе якіх дасягаецца вобразнасць думкі: *Хата чужая – як свякруха ліхая* [1, с. 72]; *Родная зямелька – як зморанаму пасцелька* [1, с. 83]; *Свая хатка – як родная матка* [1, с. 83]; *Ласкавае слова – што дзень ясны* [1, с. 160]; *Гультайства горш за хваробу* [1, с. 254]; *Лянівы горшы за бязрукага* [1, с. 257].

Беларускія прыказкі і прымаўкі са структурай простага двухсастаўнага сказа маюць як прамы, так і адваротны парадак

размяшчэння сінтаксічных кампанентаў. Граматычнае значэнне парадку слоў выяўляецца “ў замацаванасці за тым ці іншым членам сказа пэўнага месца (пазіцыі)” [3, с. 173]. Так, у двухсастаўным сказе пры прамым парадку слоў дзейнік знаходзіцца перад выказнікам (*І ў Дзісне пан цісне* [1, с. 64]), прамое дапаўненне – пасля выказніка (*Недастаткі бяруць астаткі* [1, с. 68]; *Чужая ніўка паядае сілку* [1, с. 73]), дапасаванае азначэнне – перад паяснёным словам (*Каб нашыя мазалі пану ў горла пераселі* [1, с. 65]; *Панская ласка надохлым кані едзе* [1, с. 70]), акалічнасць спосабу дзеяння і меры і ступені – перад дзеясловам-выказнікам або ў пачатку сказа ў якасці дэтэрмінанта (*Госць не многа бывае, ды многа відае* [1, с. 89]; *Поле роўна ляжыць, ды гуляць не вяліць* [1, с. 112]), іншыя акалічнасці не маюць фіксаванай пазіцыі (*Недастаткі гоняць з хаткі* [1, с. 68]; *Пазыкі ходзяць у лыкі* [1, с. 69]; *На чужыне і камар загіне* [1, с. 82]). Пры адваротным (інверсійным) парадку, напрыклад, выказнік знаходзіцца перад дзейнікам (*На панскі розум ёсць мужыцкая хітрасць* [1, с. 67]; *Грэўся француз у Маскве, а замярзаў на Бярозе* [1, с. 78]), прамое дапаўненне стаіць перад выказнікам (*Гушча дзяцей не разганяе* [1, с. 62]; *Голы разбою не баіцца* [1, с. 62]; *Белыя ручкі чужую працу любяць* [1, с. 60]; *Рука руку мые* [1, с. 233]), дапасаванае азначэнне можна сустрэць пасля паяснёнага слова (*Вайна кроў людскую п’е* [1, с. 78]) і інш. Парадак слоў выконвае важную сінтаксічную ролю: служыць для адрознення членаў сказа. Напрыклад, калі ў склад сказа ўваходзяць назоўнік і дапасаваны да яго прыметнік, то ў постпазіцыі прыметнік, як правіла, выступае ў ролі выказніка: *З мёдам і жыццё саладзейшае* [1, с. 168]; *У стральца і музыкі хлеб невялікі* [1, с. 118]. Калі гэтыя прыметнікі паставіць у прэпазіцыю, то яны будуць выконваць ролю дапасаванага азначэння. Параўн.: *З мёдам саладзейшае жыццё; У стральца і музыкі невялікі хлеб.* У сказах з інфінітывам і безасабова-прэдыкатыўным словам апошняе ў постпазіцыі з’яўляецца выказнікам (пры гэтым сказ атрымліваецца двухсастаўны): *На радзіме і паміраць лягчэй* [1, с. 82]; *На сваёй лаўцы і намерці добра* [1, с. 82]. Пры прэпазіцыі слова катэгорыі стану сказ з’яўляецца аднасастаўным безасабовым, у якім інфінітыў разам з безасабова-прэдыкатыўным словам з’яўляюцца адным галоўным членам, што суадносіцца з выказнікам двухсастаўнага сказа: *Пры гатовай калодзе лягчэй агонь раскладаць* [1, с. 93]; *Добра вучыць паслухмянага* [1, с. 154]. Такім чынам, у беларускіх прыказках і прымаўках вельмі часта з мэтай выразнасці, экспрэсіўнасці звычайны

парадак слоў можа свядома парушацца: найбольш значны кампанент сказа выносіцца ў пачатак або канец сказа.

Агульнавядома, што паводле мэты выказвання сказы падзяляюцца на апавядальныя, пыталныя і пабуджальныя. Бясспрэчным з’яўляецца той факт, што парэмічныя канструкцыі са структурай простага двухсастаўнага сказа часцей за ўсё ўяўляюць сабой апавядальныя сінтаксічныя пабудовы, якія маюць на мэце паведаміць пра факты рэчаіснасці, з’явы, падзеі, паняцці: *На Мацея зіма пацея* [1, с. 102]; *У гаспадарцы і аборка спатрэбіцца* [1, с. 172]; *Ад навукі галава не баліць* [1, с. 153]. Пабуджальныя парэмічныя сказы, у якіх выражаецца волевыяўленне, пабуджэнне да дзеяння, сустракаюцца ў аднасастаўных канструкцыях: *Не ні, не еж і з хаты не лезь* [1, с. 110]; *Ліхое слова пракаўтні* [1, с. 160]. Сярод простых двухсастаўных сказаў такіх парэмічных канструкцый не выяўлена. Адзначым, што для прыказак і прымавак можа быць уласціва пыталнае афармленне думкі: *Што галоднаму песні?* [1, с. 175]; *Хто бабе не ўнук?* [1, с. 187]. Неабходна дадаць, што такія сказы мэтазгодна аднесці да пытална-рытарычных. Апавядальным, пыталным, пабуджальным сказам можа надавацца эмацыянальная афарбоўка. Такія сказы з узмоцненым адценнем экспрэсіўнасці называюцца клічнымі. Дадзены тып сказа прадстаўлены ў парэмічных тэкстах нязначнай колькасцю: *Таўкач муку накажа!* [1, с. 117]; *Будзе кірмаш і на нашай вуліцы!* [1, с. 123]; *Была б галава на плячах!* [1, с. 124]; *І на чорта ёсць рада!* [1, с. 159].

Паводле мадальнасці (адносін зместу сказа да аб’ектыўнай рэчаіснасці) у мове вылучаюцца сцвярджальныя і адмоўныя сказы. Сярод беларускіх парэмічных тэкстаў найбольш прадстаўлены сцвярджальныя сінтаксічныя канструкцыі, у якіх “адзначаецца рэальная наяўнасць або магчымасць розных з’яў і падзей аб’ектыўнай рэчаіснасці” [2, с. 38]: *За вялікую крыўду і чорт спагоніць* [1, с. 159]; *І сцены вушы маюць* [1, с. 297]. Адмоўныя парэмічныя канструкцыі, “у якіх адмаўляецца наяўнасць або магчымасць пэўных з’яў і падзей аб’ектыўнай рэчаіснасці” [2, с. 38], таксама былі выяўлены намі ў ходзе даследавання беларускіх прыказак і прымавак са структурай простага двухсастаўнага сказа. Сярод гэтага тыпу сказаў вельмі часта сустракаюцца як агульнаадмоўныя, дзе выражаецца поўнае адмаўленне з’яў і падзей (*Гушча дзяцей не разганяе* [1, с. 62]; *Сямёра аднаго не чакаюць* [1, с. 237]; *Ён нідзе месца не сагрэе* [1, с. 297]), так і частковаадмоўныя, дзе адмаўляюцца толькі асобныя

ўласцівасці агульнай з’явы або падзеі, якая сцвярджаецца ў сказе (*Не ад красных слоў дабро на свеце стала* [1, с. 109]; *Не з аднае дзяжы хлеб еў* [1, с. 110]; *Не ўсякаму зямелька родзіць* [1, с. 111]).

Структурная аснова любой парэмічнай канструкцыі, якая суадносіцца з простым двухсастаўным сказам, часцей за ўсё развіваецца рознымі пашыральнікамі ў функцыі дадanych членаў сказа: *І вада застаялая гніе* [1, с. 207]; *Людзям часам і мурашка здаецца за каня* [1, с. 217]; *Усякая зязюлька пра сваё кукуе* [1, с. 241]. Неразвітыя парэмічныя сказы, якія складаюцца толькі з галоўных членаў, былі выяўлены намі ў нязначнай колькасці: *І чорт літасць мае* [1, с. 91]; *Жывы нажыве* [1, с. 124]; *Гаспадар і баба – адна рада* [1, с. 129]; *Навука вочы адчыняе* [1, с. 155].

Неабходна адзначыць, што двухсастаўныя парэміі-сказы могуць ускладняцца рознымі сінтаксічнымі канструкцыямі, сярод якіх намі былі выяўлены наступныя: 1) аднародныя члены сказа: *Бургомістр ды кат – адзін другому брат* [1, с. 54]; *Гаспадарлівы ні сцюжы, ні спёкі не баіцца* [1, с. 100]; 2) параўнальныя канструкцыі: *Бяда па бядзе, як па нітачцы, ідзе* [1, с. 61]; *Прымус у рабоце горш, чым у ядзе* [1, с. 70]; *Раскалыхаўся, як брацкі звон* [1, с. 79]; *Кінуў слаўком, як пярком* [1, с. 159]; 3) адасобленыя акалічнасці: *Воўк, не выбіраючы, авечак бярэ* [1, с. 61]; *Добры чалавек, параіўшы, не шкадуе* [1, с. 90]; *Расцуць дзеткі, на лес гледзячы* [1, с. 141]; *Не помніць карова зімы, дачакаўшы лета* [1, с. 314]; 4) звароткі: *Дружба, дружба, цяжкая твая служба!* [1, с. 90]; *Прыйдзе, тата, і наша свята* [1, с. 124]; 5) пабочныя канструкцыі: *Бывала, і мы навёіперадкі рвалі* [1, с. 150]; *Здаецца, канае, а людзям хваробу думае* [1, с. 311]. Сказ можа ўскладняцца адразу некалькімі кампанентамі, але такіх беларускіх парэміяў нязначная колькасць: *Не пераскочыўшы, крычаў “гоп!” ды сханіў кулю ў лоб* [1, с. 56]. Аднак беларускія прыказкі і прымаўкі са структурай простага двухсастаўнага сказа часцей з’яўляюцца няўскладненымі: *Усе лыкі аднаго лапця* [1, с. 241]; *На траўку і жук плюе* [1, с. 291]; *І сабака па ім не завые* [1, с. 311] і інш.

Беларускія парэмічныя канструкцыі, як і любыя простыя двухсастаўныя сказы, могуць ужывацца з поўным наборам неабходных для іх членаў ці з пропускам некаторых з іх. У мове прыказак і прымавак часцей за ўсё сустракаюцца поўныя парэміі-сказы: *Стол хлеба не паесць* [1, с. 286]; *Ён і сябе раз на год любіць* [1, с. 310]; *Яго чэрці і за доўг не бяруць* [1, с. 324]. Няпоўных сінтаксічных

канструкцый значна менш: *Кожнаму воўку ў горла па асколку* [1, с. 55]; *Ад нашага таткі благія ўзяткі* [1, с. 75]; *Салдату і ў полі няволя* [1, с. 80].

Беларускія прыказкі і прымаўкі прадстаўлены і аднасастаўнымі канструкцыямі. Перш за ўсё неабходна адзначыць, што аднасастаўны сказ – гэта сказ з адным галоўным членам (суадносным ці з дзейнікам, ці з выказнікам двухсастаўнага сказа, але не ідэнтычным яму), які сумяшчае ў сабе значэнне лагічнага суб'екта ці прэдыката: *Не спіцца воўку* [1, с. 225]; *У злодзея другім веры няма* [1, с. 323]; *Шкадліваму кату нападае* [1, с. 331]. У аднасастаўным сказе няма ні дзейніка, ні выказніка, а адзіны галоўны член. Гэта з'яўляецца спецыфічнай асаблівасцю аднасастаўных сказаў. Аднасастаўныя сказы, як і двухсастаўныя, характарызуюцца граматычнай і інтанацыйнай аформленасцю, прэдыкатыўнасцю, камунікатыўнасцю, мадальнасцю. У залежнасці ад формы выражэння галоўнага члена аднасастаўныя сказы падзяляюцца на два асноўныя тыпы: дзеяслоўна-адвербіяльныя і іменныя. У сваю чаргу, у межах гэтых дзвюх груп вылучаюць свае падгрупы: у дзеяслоўна-адвербіяльных – асабовыя (пэўна-асабовыя, няпэўна-асабовыя, абагульнена-асабовыя) і неасабовыя (безасабовыя і інфінітыўныя); у іменных – намінатыўныя, генітыўныя, вакатыўныя, назыўныя, канструкцыі з “Назоўным уяўлення”.

У пэўна-асабовых аднасастаўных сказах галоўны член выражаны дзеясловам у асабовай форме, што ўказвае на пэўную асобу: *Адной толькі печанай рэдзькі не ем!* [1, с. 165]. Галоўны член пэўна-асабовых сказаў, якімі прадстаўлены беларускія прыказкі і прымаўкі, можа выражацца наступнымі формамі: 1) дзеясловамі 1 асобы адз. і мн. ліку цяперашняга і будучага часу абвеснага ладу: *Дайду да свайго роду хоць праз воду* [1, с. 81]; *Не будзем за (адну) чарку рабіць сварку* [1, с. 92]; *Увосень за стол просім* [1, с. 118]; 2) дзеясловамі 2 асобы адз. і мн. ліку загаднага ладу: *Карову па ведаму купляй* [1, с. 106]; *Кладзі гной на гарод кожны год* [1, с. 106]; *Па Міколе не сей аўса ніколі* [1, с. 111].

У няпэўна-асабовых аднасастаўных парэмічных сказах дзеянне ўтворана невядомай асобай: *Куранят увосень лічаць, а бітых фашыстаў круглы год* [1, с. 55]; *Ад усіх бакоў скубуць* [1, с. 58]. Галоўны член няпэўна-асабовых сказаў можа выражацца наступнымі формамі: 1) дзеясловамі 3 асобы мн. ліку цяперашняга і будучага часу абвеснага ладу: *Апошнюю кашулю здымаюць* [1, с. 59]; *Баяцца не цівуна, а яго бізуна* [1, с. 60]; *Б'юць і плакаць не даюць* [1, с. 61];

2) дзеясловамі мн. ліку прошлага часу: *Не лячылі дарам нават скіпідарам* [1, с. 76]; *Выправілі саболі пасвіць* [1, с. 78]; 3) дзеясловамі мн. ліку ўмоўнага ладу: *Мяне ў тваіх гадах у мяшку не злавілі б!* [1, с. 151]. Аднак варта адзначыць, што большасць парэмічных канструкцый са структурай аднастаўных пэўна-асабовых і няпэўна-асабовых сказаў па сваім змесце носіць абагульнены характар.

У абагульнена-асабовых аднастаўных сказах, якімі шырока прадстаўлены беларускія прыказкі і прымаўкі, дзеянне адносіцца да любой асобы: *Адным сэрцам свету не запаліш* [1, с. 58]; *Жывы ў зямлю не палезеш* [1, с. 64]; *Аднымі рукамі нямнога зробіш* [1, с. 85]. Галоўны член абагульнена-асабовых сказаў можа выражацца наступнымі формамі: 1) дзеясловамі 2 асобы адз. ліку загаднага ладу: *Жонку выбірай і вачыма, і вушыма* [1, с. 132]; *Вучыць не спяшайся* [1, с. 153]; 2) дзеясловамі 2 асобы адз. ліку цяперашняга або будучага часу: *Прыцяля пазнаеш у няшчасці* [1, с. 93]; *З дзавочае красы вады не нап'ешся* [1, с. 133]; *Сілаю не будзеш мілаю* [1, с. 142]; 3) дзеясловамі 3 асобы мн. ліку цяперашняга часу: *Рыбака па лодцы пазнаюць* [1, с. 115]; *Жонак на сходзе не выбіраюць* [1, с. 132]; *Клін клінам выганяюць* [1, с. 212].

Безасабовыя сказы – такія аднастаўныя сказы, галоўны член якіх абазначае дзеянне ці стан незалежна ад вытворцы дзеяння: *Без працы не будзе шчасця* [1, с. 98]; *Старую рану цяжка загаіць* [1, с. 236]. У адрозненне ад іншых аднастаўных сказаў гэты сказ не дапускае ўвядзення ў структурную схему другога палярнага кампанента. Шматлікія беларускія прыказкі і прымаўкі маюць структуру безасабовых аднастаўных сказаў. Галоўны член у безасабовых сказах выражаецца: 1) безасабовымі дзеясловамі з постфіксам **-ся** ці без яго, якія маюць форму ніякага роду ў прошлым часе: *Захацелася яму ад быка малака* [1, с. 297]; *Давялося чарвяку на вяку!* [1, с. 296]; 2) асабовымі дзеясловамі ў безасабовым значэнні: *Сіраце дакіпіць у жываце* [1, с. 142]; *Шкадліваму кату пападае* [1, с. 331]; *Воўка ў лес цягне* [1, с. 319]; 3) безасабовымі дзеясловамі, утворанымі ад асабовых пры дапамозе постфікса **-ся (-цца)**: *Не спіцца багатаму ўночы* [1, с. 68]; *Сябрамі не кідаюцца* [1, с. 94]; 4) безасабовымі дзеясловамі ў спалучэнні з інфінітывам:

Трапіцца і найразумнейшаму здурнець [1, с. 157]; *Нашаму цяляці давалося ваўка спаймаці!* [1, с. 300]; *Не давядзецца свінні на неба глядзець* [1, с. 271]; 5) дзеясловам **быць** з адмоўем **не** або словам **няма (не мае)**: *Балота без чорта не будзе* [1, с. 60]; *Сялянскаму роду няма пераводу* [1, с. 71]; *Няпрошанаму госцю лыжкі няма* [1, с. 93]; *Без сала кўса няма жыцця ў беларуса* [1, с. 166]; 6) прэдыкатыўным словам **ні** + Родны склон: *Ні піску ні віску* [1, с. 292]; *Ні славы ні явы* [1, с. 292]; *Без кія ні доступу* [1, с. 279]; 7) прэдыкатыўнымі прыслоўямі: *Беднаму часам і ў астрогу не боязна* [1, с. 60]; *Аднаму і ў кашы няспорна* [1, с. 85]; *Гуртам і ў бядзе лягчэй* [1, с. 86]; *І птушцы адной нудна* [1, с. 86]; *Добраму ўсюды добра* [1, с. 101]; 8) спалучэннем прэдыкатыўнага прыслоўя з інфінітывам: *Адным пальцам і гузік трудна зашпіліць* [1, с. 85]; *І кашу ў сябрыне добра есці* [1, с. 86]; *Пры гатовай калодзе лягчэй агонь раскладаць* [1, с. 93]. Сярод сінтаксістаў няма адзінага пункту погляду адносна сказаў тыпу *Без працы няма чаго хлеба шукаці* [1, с. 98]; *З пустога ў парожняе няма чаго пераліваць* [1, с. 297]; *На паляванні няма чаго ў хвост цэліцца* [1, с. 184]; *Яму і памерці не будзе калі* [1, с. 278]. Такія сказы класіфікуюць як безасабовыя, інфінітыўныя, пераходныя безасабова-інфінітыўныя. На нашу думку, сказы такога тыпу бліжэй стаяць да безасабовых.

У парэмічных тэкстах намі выяўлены канструкцыі са структурай аднастаўнага інфінітыўнага сказа, галоўны член якіх выражаны незалежным інфінітывам. Агульнае значэнне інфінітыўных сказаў – указанне на дзеянне, якое адбудзецца ў будучым. У інфінітыўных сказах інфінітыў з’яўляецца незалежным і сам займае пазіцыю галоўнага члена: *Кожнай фашысцкай гэдзіне вісець на перакладзіне* [1, с. 55]; *Ад напасці не прапасці* [1, с. 123]; *Не вашым ротам мышэй лавіць* [1, с. 221]; *Не тваім зубам гэта кусаць* [1, с. 271].

Беларускія парэмічныя канструкцыі са структурай аднастаўнага намінатыўнага сказа выяўлены ў нязначнай колькасці. Галоўны член такіх сказаў выражаецца, як правіла, назоўнікам у Назоўным склоне: *Усё зводы ды пераводы* [1, с. 304]; *Студэнт смаргонскай акадэміі* [1, с. 237]; *Не нашага поля ягадка* [1, с. 313]; *Важнае расы свіння!* [1, с. 319]. У намінатыўных сказах выражаецца значэнне цяперашняга часу. Іншыя часавыя значэнні яны выражаць не могуць. Аднастаўныя іменныя сказы іншых тыпаў не выяўлены намі сярод парэмічных канструкцый.

Неабходна адзначыць, што сярод беларускіх прыказак і прымавак сутракаюцца аднастаўныя пабудовы, якія ўскладнены рознымі сінтаксічнымі канструкцыямі. Найбольш пашыранымі ўскладняльнымі кампанентамі ў складзе парэмічных сказаў з’яўляюцца наступныя: 1) адасобленыя акалічнасці: *У парабках вякуючы, не разжывешся* [1, с. 72]; *Жывучы, усім не ўнаровіш* [1, с. 90]; *Лета прагуляўшы, восенню не збярэш* [1, с. 107]; *Не гадуючы малага, не будзеш мець і вялікага* [1, с. 110]; 2) параўнальныя канструкцыі: *Няма смачнейшай вадзіцы, як з роднай крыніцы* [1, с. 83]; *Жывуць, як аднае маткі дзеці* [1, с. 90]; *Павер мне, як самому сабе* [1, с. 93]; 3) аднародныя члены: *Салдату трошкі трэба: солі драбок ды хлеба шматок* [1, с. 80]; *Бойся быка спераду, каня ззаду, а дурня з усіх чатырох бакоў* [1, с. 193]; *Будзь жа паслом, а не аслom* [1, с. 265]; *Смяюцца не з калекі, а з няўмекі* [1, с. 274]; 4) звароткі: *Паліцаі бобікі, рабіце сабе гробікі* [1, с. 56]; *Ніўка, ніўка, аддай маю сілку* [1, с. 171]; *Не жартуй, кошка, з сабакам* [1, с. 222]; *Васілю, Васілю! Не бяры на сілу!* [1, с. 279]. Як відаць з прыведзеных прыкладаў, сярод канструкцый, якія ўскладняць аднастаўны парэмічны сказ, найбольш прадстаўлены адасобленыя акалічнасці, што знаходзяцца, як правіла, у пачатку сказа. Акрамя таго, намі выяўлены прыклад парэміі, дзе ёсць дзеепрыслоўны зварот, які абазначае дадатковае дзеянне, а адасабленне ў сказе адсутнічае: *Апарыўшыся малаком і на ваду падзьмухаеш (і на ваду студзіш)* [1, с. 191]. Адзінкавым з’яўляецца прыклад, калі акалічнасць, выражаная адзіночным дзеепрыслоўем, адасабляецца працяжнікам: *Брэшучы – дабрэшаешся* [1, с. 295]. Параўнальныя канструкцыі і аднародныя члены сказа таксама шырока ўжываюцца ў парэмічных тэкстах.

Усё гэта сведчыць пра вялікі патэнцыял аднастаўных канструкцый сярод парэмічных тэкстаў.

Такім чынам, наша даследаванне беларускіх прыказак і прымавак са структурай простага сказа паказала, што амаль кожную парэмію можна разглядаць як самастойную сінтаксічную адзінку са сваёй структурнай арганізацыяй. Для любой парэміі, якая суадносіцца з простым двухстаўным і аднастаўным сказам, уласцівы ўсе тыя ж катэгарыяльныя паказчыкі, што і простамаму сказу аднатыповай пабудовы.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / склад. Ф. Янкоўскі. – Мінск: Бел. навука, 2004. – 494 с.
- 2 Бурак, Л.І. Сучасная беларуская мова: Сінтаксіс. Пунктуацыя / Л.І. Бурак. – Мінск: Універсітэцкае, 1987. – 320 с.
- 3 Яўневіч, М.С. Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы / М.С. Яўневіч, П.У. Сцяцко. – Мінск: Аверсэв, 2006. – 286 с.

The article deals with Belarusian proverbs and sayings that are related to simple two-part and one-part sentences by their structure, the classification analysis of such syntactic constructions is carried out. Each paremia is presented as an independent syntactic unit with its own structural organization and syntactic features.

УДК 821.161.3.09(092)Навуменка

К. М. ЧАРОТА

г. Мінск, ДНУ “Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі”

МЕСЦА РАМАНА “САСНА ПРЫ ДАРОЗЕ” Ў ТВОРЧАСЦІ ІВАНА НАВУМЕНКІ

У прадстаўленым артыкуле вызначаецца спецыфіка рамана Івана Навуменкі “Сасна пры дарозе”, яго месца ў творчасці народнага пісьменніка Беларусі. Сцвярджаецца думка аб тым, што раман “Сасна пры дарозе” можа з’яўляцца вяршыняй творчасці народнага пісьменніка Беларусі. Выяўляюцца асаблівасці акрэсленага твора: глыбокі псіхалагізм, спалучэнне рэалізму з лірызмам, яркая, простая, эмацыянальна напружаная манера пісьма.

Увесь доўгі творчы шлях Івана Навуменкі – гэта адзіны працэс жанравых пошукаў, які ў канчатковым выніку прывёў мастака слова да напісання раманаў. На момант выдання свайго першага рамана пісьменнік ужо меў багаты вопыт працы ў жанрах апавядання і аповесці. Ужо ў ранняй прозе пісьменніка заўважалася “шматмернасць, змена ракурсаў”, якая сведчыла “пра паступовае